

Xi Jinping Döneminde Çin'in Ortadoğu'daki Güvenlik Stratejisi

Selim Öterbülül*

Özet

Bu çalışma, Çin büyük stratejisine ilişkin tartışmalar çerçevesinde, Çin'in Ortadoğu devletleriyle kurduğu güvenlik ilişkilerinin nasıl dönüştüğünü araştırmaktadır. Çalışmanın ana argümanı, Xi Jinping döneminde yeniden şekillenen Çin'in büyük stratejisinin, Çin-Ortadoğu ilişkilerindeki güvenlik stratejisini daha iddialı fakat hala savunmacı esaslara dayanarak belirlediğidir. Çalışmada ilk olarak Çin büyük stratejisine ilişkin tartışmalar incelenecektir. Ardından, Çin'in Ortadoğu'yla kurduğu güvenlik ilişkilerinin tarihsel seyri, büyük stratejinin süreklilik arayışıyla açıklanacaktır. Çin'in güvenlik stratejisindeki dönüşüm ise, büyük stratejinin çıkarları korumak için yeni şartlara uyum gereği üzerinden ele alınacaktır. Çin'in bölgedeki güvenlik stratejisi, işbirliğine çerçeve sunan ortaklık anlaşmaları, Çin'in Ortadoğu silah pazarındaki rolü ve bölgede artan askeri varlığı üzerinden analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Çin-Ortadoğu İlişkileri, Büyük Strateji, Xi Jinping, Güvenlik tehdidi, Silah satışı.

* Arş. Gör., Ankara University, selimoterbulbul@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5697-3798
Makale geliş tarihi : 22.10.2022
Makale kabul tarihi : 09.12.2022

China's Security Strategy in the Middle East during the Era of Xi Jinping

Abstract

This study analyses changes in China's security entanglement in the Middle East regarding discussions on China's grand strategy. The main argument of this study emphasizes that the Sino-Middle Eastern security relationship is heading in a more assertive direction, yet still preserving China's defensive-oriented foundation. The main determinant is the adjustment of China's grand strategy under Xi Jinping. This study summarizes the discussion on China's grand strategy and the historical background of Sino-Middle Eastern relations in order to demonstrate the continuity aspect of grand strategy. Then, the change in China's security policy is explained through the adjustment of grand strategy in order to adapt to contemporary developments. The analysis focuses on China's strategic cooperation agreements, arms sales to the Middle East countries, and military presence in the region.

Keywords

Sino-Middle Eastern relations, Grand strategy, Xi Jinping, Security threat, Arms sales.

Giriş

Çin-Ortadoğu ilişkileri, Uluslararası İlişkiler yazınında çoğunlukla ekonomik başlıklara odaklanarak ele alınmaktadır. 1978 sonrasında, Deng Xiaoping (Deng Şiaoping) liderliğinde başlayan Çin'in reform ve dışa açılım süreci, ekonomi vurgusunun en önemli belirleyicisidir. Ekonomik atılımın yöneldiği duraklarından birisi olan Ortadoğu, gelişen Çin ekonomisi için hayati önemdeki enerji talebini karşılayabilecek en önemli bölgedir. Bölge ayrıca, Çin'in Batı Asya'daki yatırım ve ticaret ortaklıkları açısından ciddi fırsatlar sunan bir pazar konumundadır. Derinleşen ekonomik ilişkiler paralelinde, enerji arzının güvenliği, bölgesel istikrarın önemi ve sınır aşan yeni güvenlik tehditleriyle mücadele gibi başlıklar da önem kazanmıştır. Xi Jinping (Şi Cinping) liderliğindeki son on yılda, Çin'in yeniden sorumlu büyük güç olma, güvenlik meseleleri de dâhil daha iddialı politikalarla dünya siyasetinde etkin olma ve yeni tehditlerle mücadele hedefleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Çin'in Ortadoğu'yla güvenlik işbirliğine atfettiği önem, iktisadi konularla sınırlı Çin dış politikası analizlerini yetersiz kılmaktadır.

Bu çalışma, Çin'in büyük stratejisi çerçevesinde Ortadoğu'daki güvenlik stratejisinin nasıl dönüştüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda büyük strateji kavramı, bu analizi iki açıdan destekleyecektir. İlk olarak, politik

amaçları/hedefleri açıklarken bütüncülük ve süreklilik vurgusu olan kavram, Çin'in güvenlik ilişkilerinde süregelen unsurları ve bunların genel dış politikasına uyumunu öne çıkartacaktır. Ekim 2022'de Xi Jinping'in 20. Parti Kongresi'ne sunduğu rapordaki güvenlik vurgusunun, 19. Parti Kongresi'ndeki rapora göre neredeyse iki katına çıktığı düşünüldüğünde, Çin'in güvenlik stratejisindeki dönüşüm daha da ilgi çekecektir (Lin vd. 2022). Bahsedilen son rapordaki güvenlik vurgusu, tarihteki en üst seviyeye çıkarken, rapor metninde ilk kez ekonomi ve kalkınmadan daha fazla yer bulmuştur (Bloomberg, 2022). İkinci olarak, başarılı büyük strateji uygulamasının gereği üzerinden yani, uzun erimli amaçlar uğruna ortaya çıkan güçlüklerin üstesinden nasıl gelindiği ve yeni imkânlardan nasıl faydalandığı incelenerek, Çin'in Ortadoğu'daki güvenlik ilişkilerinin yeni tehditlere, ihtiyaçlara ve bölgesel dönüşüme adapte oluşu açıklanacaktır. Çin'in bölgede artan askeri varlığı, bölge devletleriyle imzaladığı ortaklık anlaşmalarındaki güvenlik başlıkları ve Ortadoğu silah pazarında değişen rolü gibi olgular üzerinden güvenlik stratejisindeki dönüşüm analiz edilecektir. Sonuç olarak, Xi Jinping döneminde daha iddialı unsurlar taşıyan, fakat hala savunmacı reflekslerle yeniden şekillenen büyük strateji dönüşümünün, Çin'in Ortadoğu'daki güvenlik stratejisinin değişiminde belirleyici unsur olduğu iddiası ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel argümanı, Çin'in Ortadoğu'daki güvenlik politikalarının, süregelen savunmacı özünü korurken; Xi Jinping döneminde Çin'in kendine atfettiği sorumlu büyük güç olma, yeni terör tehditleriyle mücadele etme ve güvenliği küresel/bölgesel/ikili ölçekte işbirliği ağı kurarak sağlama gibi daha iddialı bir yaklaşımla dönüştüğüdür.

Çin'in güvenlik politikası odaklı yürütülecek bu çalışma, aynı zamanda Silove'nin (2017) büyük stratejinin farklı boyutları olarak işaret ettiği plan, prensip ve davranış örneklerinden, prensip ve davranış boyutlarını vurgulayarak, büyük strateji yazınına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çin'in Ortadoğu politikasının Çin büyük stratejisine ilişkin örneklerde nispeten göz ardı edildiği ve Çin-Ortadoğu ilişkilerine dair çalışmalarda güvenlik boyutunun ekonomik ilişkilere nazaran daha az çalışıldığı düşünüldüğünde, literatürdeki bu alanlara da katkı sağlayacaktır. Çalışma ayrıca, Çin dış politikasının daha saldırgan ve iddialı bir dönüşüm yaşadığı tartışmalarına iki yönden değinecektir. İlk olarak, bu iddialılık argümanının örnekleri olarak sunulan ikili anlaşmalar, silah ticareti ve Çin'in Ortadoğu'daki artan askeri varlığı, Xi Jinping'in Çin büyük stratejisini yeniden dönüştüren politikalarının sonucu olarak değerlendirilecektir. İkinci olarak bu dönüşüm, son dönemde ortaya çıkan yeni fırsatlardan yararlanmanın yanında, yeni tehditlerle ve bölgesel istikrarsızlıkla mücadele hedefleri üzerinden açıklanacaktır. Dolayısıyla bu politikanın, Çin büyük strateji davranışında agresif öğeler öne çıkartılsa da öz itibarıyla savunmacı bir muhakemeye belirlendiği iddia edilecektir. Çünkü Çin, büyük stratejisindeki süregelen savunmacı yaklaşım uyarınca, Ortadoğu bölgesindeki silahlı çatışmalarda ve bölgesel rekabetlerde

taraf haline gelmekten uzak durmaktadır. Ayrıca, Xi Jinping'in Çin Komünist Partisi'nde liderlik pozisyonuna yükseldiği 2012'den itibaren geçen dönemde, bu savunmacı özün yeni bir yorumu olarak, hala savunmacı amaçlara hizmet eden fakat daha iddialı stratejik tercihler öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla Çin, Ortadoğu devletleriyle daha yakın güvenlik ilişkileri kurarken çok boyutlu ve yeni güvenlik tehditleriyle mücadeleyi önceleyen politikalar izlemektedir.

Çalışma esas olarak dört kısımdan oluşmaktadır. İlk bölüm, büyük strateji kavramına ve bu kavram çerçevesinde Çin örneğinin nasıl incelendiğine değinecektir. Sonrasında Çin'in Ortadoğu ile olan güvenlik ilişkilerinin kapsamı tarihsel perspektifle sunulurken, ilişkilerdeki güvenlik unsuru ve son yıllarda imzalanan ikili işbirliği anlaşmalarının içerikleri, büyük stratejinin süreklilik ve yeni şartlara adapte olma arayışı üzerinden yorumlanacaktır. Bu yaklaşım, hem süregelen güvenlik politikaları için sağlanan çerçeveyi sunacak hem de Çin'in yeni tehdit algılarının, özellikle terörizmle mücadele konusunun, nasıl ikili anlaşmalara önemli bir boyut olarak eklemendiğini gösterecektir. Çalışmanın üçüncü kısmı, gelişen güvenlik işbirliğinin boyutlarını gösterebilmesi adına, devletlerarası silah satışları üzerinden güvenlik işbirliğini/ticaretini analiz edilecektir. Son bölümdeyse, büyük stratejinin süreklilik vurgusu yanında yeni şartlara bağlı dönüşümüne örnek olarak, Çin'in Birleşmiş Milletler (BM) Barış Gücü Misyonları üzerinden bölgedeki askeri varlığının ve tarihinde ilk kez anakarası dışında tesis edeceği askeri üssün, Çin'in bölgedeki güvenlik stratejisinde ne ifade ettiği incelenecektir.

Büyük Strateji Kavramı ve Çin'in Büyük Stratejisi

Büyük strateji kavramı, askeri stratejinin, savaş anının ötesini kapsayarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kavram, uluslararası sistemdeki bir aktörün, gündelik siyasetin değişkenlerinden bağımsız ve istikrarlı biçimde takip ettiği kapsamlı politika tercihlerini ifade etmektedir (Brands, 2012). Bu anlamda sadece siyasi değil, ekonomik, sosyal, diplomatik ve askeri alanlarda da yapılacak tercihler için bir rehber ilke, koordinasyon planı ve davranış pusulası olarak işlev görmektedir. C.Clausewitz, A.T.Mahan, J.F.C.Fuller, J.Corbett gibi stratejistlerin çalışmalarıyla, Soğuk Savaş'ın ilk dönemine değin, askeri konular odaklı çalışılan kavram, artık Earle'ün (1945) savaşa hazırlık ve savaş stratejisi olarak özetlediği dar ve klasik bakışla değil, barış dönemini de kapsar biçimde ele alınmaktadır.

Hem uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimi hem de nükleer silah teknolojisinin varlığıyla kavram dönüşüm yaşamıştır. Politik boyutuna ağırlık verilmesiyle kavram, büyük güçler siyasetinin açıklanmasında da kavramsal çerçeve sunma imkânı elde etmiştir (Hart, 1954. Luttwak, 1984). Milevski'nin (2016:83) işaret ettiği üzere, kavramın sınırlarının hala kesin olarak

tanımlanmaması, onun farklı noktalara odaklanarak çalışılmasını sağlayan en önemli özelliğidir. Kısaca büyük strateji, politik tercihlerin belirlenmesinde, iç ve dış politikadaki amaçlara ve çıkarlara uygun, süreç içerisinde tutarlılık gösteren tercihler bütününe sağlayan muhakeme olarak ele alınacaktır. Bu tanım, hem Lissner'in (2018) uzun erimli süreçte tasarlanan belirleyici değişken vurgularına sahipken hem de Silove'nin (2017) prensip, plan ve davranış boyutlarına odaklanarak kavramın çalışıldığı tespitini işaret edecektir. Tercihler bütünü ifadesi, Feaver'in (2009) büyük strateji açıklamasının, tarih, iktisat, siyaset bilimi gibi pek çok alanı kapsamaması gerektiği saptamasını göstermektedir. Aynı zamanda Martel (2015:30-37) ve Murray'nin (2011:9) "Uluslararası İlişkiler yaklaşımında" altını çizdiği, ulusal güç bileşenlerinin hangi siyasi amaçlara ve çıkarlara uygun şekilde kullanılacağı kararını, yani muhakeme kısmını öne çıkartacaktır.

Çin'in son 20 yıllık süreçte yalnızca ekonomik güç değil, aynı zamanda küresel siyasetteki başat aktörlerden biri haline geldiği düşünüldüğünde, kavramın sağlayacağı çerçeve Çin dış politikasını ele alırken iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki, dış politikadaki istikrarlı tercihlerin, süreklilik açıklamasıyla analiz edilmesidir. İkincisi ise, uzun vadeli planların, konjonktürel değişkenler karşısında yeni şartlara nasıl uyum sağladığının açıklanmasıdır. Sinnerich (2011) büyük stratejinin başarılı olarak nitelenmesinde bu iki noktayı, yani uzun erimli planların/amaçların göz ardı edilmemesini ve bunların devamlılığını sağlamak için, ortaya çıkacak güçlüklerin üstesinden gelinmesini öne çıkartmaktadır. Bu bakımdan Çin'in Ortadoğu'ya yönelik güvenlik politikası büyük strateji üzerinden analiz edilirken, hem Goldstein'in (2005:17-18) Çin'i anlamada altını çizdiği tarihsel süreklilik, hem de son 20 yılda Çin'in kendine atfettiği küresel rol ve Ortadoğu'daki değişimler dikkate alınmalıdır.

Çin'in bir büyük stratejisinin olup olmadığı literatürde hala tartışmalı bir konudur (Stanzel, Rolland, Jacob ve Hart, 2017). Olmadığı yönündeki görüşleri şekillendiren sebeplerden ilki, büyük strateji kavramının tarihsel ve modern örnekler üzerinden uluslararası ilişkiler yazınına girerken fazlasıyla Batılı devletler odaklı çalışılması ve Çin'in bir vaka olarak dışlanmasıdır (Posen, 1984). Fakat bu eksiklik, gerek uluslararası ilişkiler disiplininin batı-dışına açılarak gelişmesiyle, gerekse büyük stratejinin sadece batılı örnekler üzerinden değil, tüm devlet ve devlet-dışı aktörlere uyarlanmasıyla giderek azalmıştır. İkinci sebepse kavramın sadece büyük güç siyasetinin ve salt hegemonya mücadelesinin bir parçası olarak ele alınmasıdır (Lobell, 2003). 2000'li yıllardan sonra Çin'in dünya ekonomisindeki büyüklüğü ve kabul gören siyasi önemiyle birlikte bu eleştiriler de ortadan kalkmıştır. Üstelik Çin'in olası hegemonya mücadelesini nasıl yürüteceği üzerinden başlayan tartışmada, meselenin Çin'in büyük stratejisine bakarak anlaşılması gerektiği öne çıkartılmıştır.

Galtung'un (1964) olumlu ve olumsuz olarak ayrıştırdığı yükseliş senaryoları Çin'e uyarlandığında, Çin'in büyük stratejisine ilişkin iki unsur tartışılabilir. Bu unsurlardan ilki, kalkınma başarısı ve dünya ekonomisindeki artan önemiyle Çin'in bu gücünün dış politikasına nasıl yansıdığına/yansıtacağına ilişkindir (Callahan, 2008. Buzan, 2010. Johnston, 2013). İkinci tartışma ise, ABD başta olmak üzere diğer küresel ve bölgesel güçlerin, Çin'in yükselişine verebilecekleri olası tepkiler üzerinden yürütülmektedir (Khalilzad vd., 1999. Swaine ve Tellis, 2000, Clinton, 2011). Bu ikinci boyut, meselenin akademik bir tartışma olmaktan çıkıp siyasi bir amaç taşıdığı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir (Balzacq, Dombrowski ve Reich, 2019).

Çin büyük stratejisinin var olduğu değerlendirilmesiyle geliştirilen diğer görüşler, Galtung'un (1964) olumlu/olumsuz ayrışmasına paralel bir barışçıl/saldırgan zıtlığını içermektedir (Miller, 2007). Barışçıl yorum, resmi söyleminin de işaret ettiği üzere, Çin'in hegemonik amaçlar gütmekten uzak olduğu ve sürekli vurguladığı üzere barışçıl işbirliğini öncelediği şeklindedir (Zheng, 2005). Çin'in barışçıl yükseliş, sonrasında barışçıl kalkınma ve son olarak kalkınmacı işbirliği ifadelerini öne çıkartarak kurduğu söylemin ve eylemin genel olarak savunmacı, çıkarıcı ve pragmatik bir büyük strateji uygulamasına işaret ettiği vurgulanmaktadır (Buzan, 2014. Johnston, 2013.). Zhou Enlai (Çu Enlay)'in barış içinde bir arada yaşama söyleminden Deng Xiaoping (Deng Şiaoping)'in 24 Karakter Dış Politika Doktrini'ne ve Xi Jinping dönemindeki kalkınmacı işbirliği söylemine kadar uzanan vurguyla, barışçıl dış politika ve istikrarlı ekonomik kalkınma önceliklerinin, büyük stratejinin süreklilik ve tutarlılık özelliğini yansıttığı söylenebilir (Danner, 2018:32-37). Büyük stratejinin yeni şartlara adapte olma gerekliliği açısından, Xi Jinping döneminde sorumlu bir küresel güç olarak çok taraflılığı vurgulama, küreselleşmeyi savunma ve kalkınmacı işbirliklerini geliştirme söylemleri öne çıkartılmaktadır (Wang, 2019. Öterbülbul, 2021).

Luttwak'ın (2012) işaret ettiği üzere barışçıl söylem, diğer devletlerin tehdit algısını azaltırken, ekonomik ve askeri gücünü arttıran Çin'in yeni ortaklıklar kurmasına olumlu katkı sunabilecektir. Oysa Çin'in büyük stratejisine farklı açıdan bakan yorumcular, Çin'in küresel siyasetteki rolü ve dış politika davranışlarıyla daha iddialı, saldırgan ve hegemonik niyetlere sahip doğrultuda dönüştüğü iddiasını savunmaktadır. Böylece Çin'in büyük stratejisinin hangi sonuçları doğuracağı kadar, diğerlerinin buna vereceği yanıtları nasıl belirlemesi gerektiği konusundaki sorunsala da işaret eden yorum, ağırlıklı olarak ABD'nin vereceği karşılık üzerinden tartışılmaktadır (Khalilzad vd., 1999. Swaine ve Tellis, 2000. Clinton, 2011). Johnston (2013: 31-32) ve Jerdén (2014:84-85) ise ABD'nin vereceği karşılığa ilişkin Çin'in büyük stratejisine yönelik eleştirileri, 20 yılı aşkın süredir benzer konularda Pekin yönetiminin süreklilik gösteren tepkilerini abartan ve siyasallaşmış yorumlar olarak değerlendirmiştir.

Bu çalışmada, diğer güçlerle etkileşime değinilse de asıl olarak Çin'in büyük stratejisi çerçevesinde, dönüşen güvenlik stratejisinin Ortadoğu'daki sonuçlarına odaklanılacaktır. Büyük strateji çerçevesinden konunun açıklanması, Çin dış politikasındaki, örneğin bölgesel çekişmelere taraf olmama gibi, süregelen politik tutumu vurgulayacaktır. Öte yandan yeni tehditler ve fırsatlar üzerinden, örneğin Çin'in Uygur meselesi ve terörizmle mücadele hassasiyetleri veya yeni askeri teknoloji işbirlikleri gibi, güvenlik ilişkilerindeki dönüşüm ortaya konabilecektir. Çalışmanın sınırlarını çizebilmek adına güvenlik politikaları, Çin'in silah ticareti, bölgedeki askeri personel varlığı, ortak askeri tatbikatlara katılımı ve Ortadoğu ile kurduğu ortaklıklar üzerinden ele alınacaktır.

Çin'in Büyük Stratejisinde Güvenlik unsuru

Devlet kuruluşu veya devrim sonrası rejim inşası gibi süreçler, büyük stratejinin sıfırdan şekillendirilmesi için imkân sağlayan istisnai dönemlerdir. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1976'da Mao'nun ölümüne kadar geçen sürede Çin'in büyük stratejisini, ABD ile ilişkilerin normalleşmesine kadar devam eden izolasyon ve devrimi koruma refleksiyle geliştirilen Üç Dünya Teorisi şekillendirdi. Deng Xiaoping liderliğinde 1978'de başlayan dışa açılma ve piyasa reformları uygulama kararı, ülkenin hızlı bir şekilde küresel sermayeye, hizmet ve üretim zincirine dâhil olmasını sağladı. Ekonomik kalkınmanın öncelendiği bu süreçte, Deng'e atfedilen "gücünü sakla, zamanını bekle" ilkesi, Çin'in büyük stratejisindeki siyasi, diplomatik, ekonomik ve güvenlik konularının belirleyicisi olarak somutlaştı. Sürdürülebilir kalkınma, istikrarlı ticaret ilişkileri, teknolojik gelişim ve dış yatırımlara önem vererek küresel sistemin önemli gücü haline gelen Çin için Ortadoğu ülkeleri, enerji arzı, yatırım fırsatları, ticari ilişkiler başlıklarında coğrafi olarak dışa açılımın ilk adımlarından birini oluşturmaktaydı.

Bu sebeplerdir ki Çin-Ortadoğu ilişkileri ticaret, yatırım ve enerji işbirlikleri ekonomi başlığı altında detaylıca analiz edilmiş, özellikle bir tarafın arz diğer tarafın talep ihtiyacını karşıladığı Çin-Ortadoğu enerji ticaretinin, bölge ülkeleriyle Pekin arasında karşılıklı bağımlılık yaratıp yaratmadığı hususu tartışılmıştır (Calabrese, 1998. Davidson, 2010). Fakat artan ekonomik ilişkilerin bir boyutunu da güvenlik alanındaki işbirliği, silah satışı ve askeri modernizasyon gibi konular oluşturmaktadır. Ekonomik ilişkilerini geliştirirken bölgedeki mevcut güvenlik yapısından faydalanan Çin'in, bölgesel istikrar ve barışın sağlanmasında nasıl roller üstelenebileceği de sorgulanmaya başlanmıştır. Bir taraftan bu güvenlik açısından faydalanırken diğer taraftan güvenlik yapısına katkı sunmadığı gerekçesiyle bizzat ABD Başkanı Obama tarafından "free-rider" (bedavacı) olmakla suçlanan Pekin yönetiminin buna verdiği yanıtlar önemlidir (Friedman, 2014). Çin'in izlediği dış politika ve diplomasi sayesinde, ABD'den ayrılan büyük güç siyasetinin sonuçlarının Ortadoğu özelinde de tartışılması gereklidir.

Güvenlik başlığı, Çin-Ortadoğu ilişkilerinde Soğuk Savaş sonrası aniden ortaya çıkmış bir unsur değildir. Çin'in farklı coğrafyalara müdahil olmadığı, kapalı ve korumacı siyasetle değerlendirilen Mao döneminde (1949-1976) dahi Ortadoğu'da mücadele yürüten kendine yakın ideolojik gruplara sağladığı yardım ve karşılıksız silah desteği, askeri nitelikteki ilk etkileşim örnekleridir. Büyük stratejinin vurguladığı sürekliliği gösterir şekilde, özellikle dışa açılım ve ekonomik reform sonrası Çin ile ilişkilerini geliştiren bölge devletleri, Çin'in silah satışı için önemli bir pazar haline gelmiştir. Ortadoğu, Lübnan Savaşı (1975-1990) ve İran-İrak Savaşı'yla (1980-1988) birlikte Çin'in üçüncü dünyaya sattığı silahın %60'a yakın payıyla alıcısı konumuna gelmiştir. Örneğin 1984 ve 1987'de Suudi Arabistan'a Stringer füze sistemi satışında görüldüğü gibi, ABD Kongresi'nin aynı dönemde Ortadoğu ülkelerine silah satışı ve modernizasyonu konusundaki kısıtlayıcı tutumu da Çin'in pazara girişini kolaylaştırmıştır. Ortadoğu ülkelerinin silah ve teknoloji tedarikçilerinden karşılık bulamadığı bu ortamda Çin, hem yeni bir tedarikçi hem de gelişmekte olan teknolojik alternatif olarak konumlanmıştır. Fakat Çin'in güvenlik yapısında bir aktör olarak ortaya çıkışı, sisteme meydan okumama tutumunu değiştirmemiş; örneğin Mart 1992'de taraf olduğu Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması ve Ocak 1993'te imzaladığı Kimyasal Silahlar Sözleşmesi gibi, uluslararası anlaşmalara imzacı olma iradesini aksatmamıştır ('White Paper', 2019).

Ancak güvenlik ilişkilerinde Çin'in yükselen rolünü sekteye uğratan en önemli etken, 1990'larla beraber ABD'nin bölgedeki müttefiklerine Çin ile silah/teknoloji ticaretini ve işbirliğini azaltma yönünde uyguladığı baskıyla ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ABD'nin Körfez Savaşı ile bölgeye askeri olarak müdahalesiyle şekillenen 1990'larda, Çin'in bu yakın askeri ilişkileri sürdürebildiği ülkeler, ABD tarafından "haydut devlet" olarak nitelendirilen Suriye, İran, Kuzey Kore ve komşu coğrafyasındaki Pakistan, Tayland, Myanmar (Burma) ile kısıtlanır hale gelmiştir (Kamal, 1992). Güvenlik ilişkileri böyle bir sekteye uğrarken, Çin büyük stratejisinde benimsenmiş diğer ülkelerin iç işlerine karışmama ve farklı coğrafyalardaki silahlı çatışmalara taraf olmama prensiplerinde sapma yaşanmamıştır. Ortadoğu'da tarafsız bir diplomasi izleyerek, mevcut sorunlara müdahil tüm taraflarla diyaloga açık, istikrarı ve işbirliğini önceleyen bir politika benimsenmiştir. Fakat 2000'li yıllarda Lübnan, Yemen ve Filistin'deki iç karışıklıklar yanında, Afganistan ve Irak'taki savaşlar, Batılı güçlerin bölgeye askeri müdahalesi ve terörle mücadele çabalarıyla Ortadoğu'daki istikrarsızlık, farklı aktörlerle yeni boyutlara evrilmiştir.

Çin-Ortadoğu ilişkilerine dair bu tarihsel arka plan göstermektedir ki, Pekin'in bölgeyle kurduğu güvenlik ilişkileri ne geçmişi olmaksızın ortaya çıkmıştır ne de sorunsuz bir seyir izlemiştir. 1980'lerde ivme kazanan güvenlik boyutu, 1990'lardan itibaren ABD'nin bölge ülkelerinden talepleri, Ortadoğu'ya askeri müdahalesi ve Tiananmen protestoları sonrası Çin'in genel dış politikası

paralelinde yeniden şekillenmiştir. Xi Jinping dönemiyle birlikte ise, sorumlu bir küresel büyük güç olarak hareket eden, bölgesel ve küresel düzlemde sorunların çözümüne aktif katkı sunmaya çalışan bir dış politika benimsenmiştir (Vohra, 2022). Fakat Çin büyük stratejisine ilişkin tartışmalarda, Xi Jinping döneminde daha agresif/saldırgan yönde bir değişim yaşandığı eleştirilerinin temel dayanağını da sert güç unsurları, askeri modernizasyon/yatırımlar ve genel olarak farklı bölgelerde izlenen güvenlik stratejileri oluşturmaktadır. Bu noktada Mearsheimer (2010:392) gibi Ortadoğu'yu ve genel olarak Asya'yı "saldırganlaşan" Çin ile ABD arasında bir rekabet bölgesi olarak gösteren analizlerin temel eksikliği, değişimi sadece ABD hegemonyasına meydan okuma üzerinden ele alıp, Çin'in dış politika hedeflerindeki ve güvenlik ihtiyaçlarındaki dönüşümü göz ardı etmeleridir. Oysa güvenlik politikası, Xi Jinping döneminde büyük strateji dönüşümünün belki de en tartışmalı göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son 20 yılda ekonomik karşılıklı bağımlılık seviyesinde gelişen Çin-Ortadoğu ilişkileri, bölgesel olarak Arap Kalkışmaları sonrasında, iç etmenler açısından, Çin'in sorumlu büyük güç olarak küresel siyasette yerini yeniden tanımladığı Xi Jinping dönemiyle birlikte, güvenlik başlığını da kapsayarak gelişmektedir. Öyle ki, Ortadoğu güvenlik alanında "free-rider" olarak eleştirilen Pekin yönetimi, Çin Dışişleri Bakanlığının düşünce kuruluşu olarak faaliyet gösteren Çin Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü (CIIS) tarafından Ortadoğu Güvenlik Forumu düzenlemeye başlamıştır. Eylül 2022'de ikincisi düzenlenen bu forumda Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi (2022), Çin'in Küresel Güvenlik İnisiyatifi'nin Ortadoğu'da barış ve istikrarın tesisi için önemli olduğunu vurgulamıştır. Fakat daha önemlisi, Wang, bölge ülkeleri ve uluslararası kamuoyu ile birlikte hayata geçirilecek bu girişimin, Ortadoğu'da yeni bir güvenlik çerçevesi tesis edilmesi için bir fırsat olduğunu öne sürmüştür.

Xi Jinping döneminde salt hegemonik amaçlarla hareket ettiği eleştirisi yöneltilen Çin'in Ortadoğu'daki güvenlik stratejisi, çatışan güçler arasında ayrım yapmadan, ilişkilerinde çok boyutluluğu esas almaktadır. Yatırımlarının azaltılmasından sonra İran ile yatırım ve güvenlik alanında hızlı bir işbirliği tesis eden Çin, aynı zamanda Suudi Arabistan'ın balistik füze programına ortak ülke olmuş, tarihinde eşi görülmemiş bir şekilde anakarası dışında, jeostratejik öneme sahip Cibuti'de askeri bir üs kurmaya karar vermiştir (Singleton, 2021; The Guardian, 2021). Bu gelişmeler, bölgedeki ülkelerin çoğuyla müttefiklik ilişkisi ve ikili güvenlik anlaşmaları olan, mevcut askeri üsleri ve personel varlığıyla bir güvenlik ağı kurmuş ABD askeri varlığıyla mukayese edilemez boyuttadır. Buna rağmen, Çin'in bölgeyle ilişkilerinde artan güvenlik unsuru, yumuşak bir güvenlik varlığı olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Sun, 2015). Güvenlik stratejisinin askeri boyutu, terörizm ve korsanlıkla mücadele, barışı koruma, insani yardım ve geleneksel olmayan güvenlik tehditleriyle mücadele için tesis edilen geçici, çokuluslu BM misyonlarındaki Çin askeri varlığı üzerinden incelenmektedir.

Çin'in büyük stratejisinin temelindeki savunmacı yaklaşıma uygun olarak, iç güvenlik tehditleriyle mücadelenin dış politika kararlarında önemli bir payı vardır. Fakat Çin'in istediği düşük profilli büyük güç imajına uygun bir şekilde arka planda kalan bu askeri işbirlikleri ve iç güvenlik gerekçeleri, büyük stratejisindeki değişimin hegemonik amaçlara sahip olduğu eleştirilerine ikna edici cevap verememektedir (Mearsheimer, 2014; Rózsa, 2020).

Çin-Ortadoğu Devletleri Arasında Ortaklık Çerçevesi ve Güvenlik İşbirliği

Hegemonya eleştirilerine cevap verme çabaları, Çin'in farklı konularda ilan ettiği politika belgelerinden birini doğrudan Ortadoğu bölgesine ayırmasında görülebilir. İlk kez ilan ettiği Çin'in Arap Politika Belgesi ve bölgeyle ilişkilerini tesis ederken politika çerçevesi olarak kullanmaya başladığı stratejik işbirliği anlaşmaları bu çabalara uygundur. Bahsedilen Çin'in Arap Politika Belgesi'nin bir vurgusu, "barış ve güvenlik alanında işbirliği" başlığındadır. Ortadoğu bölgesinde ortaklaşa, işbirliğine dayalı ve uzun vadede sürdürülebilir bir güvenlik ortamı sağlanması, bu başlıkta altı çizilen hususlar arasında ilk sırada gelmektedir ('White Paper', 2016). Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki devletlerin kolektif işbirliğine dayanan bölgesel güvenlik mekanizması kurulmasına yönelik destek açıklaması da belgede yer almaktadır. Bunun yanında güvenlik işbirliğinin boyutları, askeri personel değişimi, silah ve teknoloji paylaşımı, ortak askeri tatbikatların düzenlenmesi gibi başlıklarla vurgulanmıştır. Dönüşen güvenlik politikalarına uygun olarak, Çin'in iç güvenlik tehditleriyle ve terörizmle mücadelesine ayrıca uzun bir paragraf açıldığı, istihbarat paylaşımı ve terörle mücadele için ortaklık başlıklarının vurgulandığı da bu belgede görülmektedir.

Ortak askeri tatbikatlar üzerinden, yukarıdaki resmi belgelerde vurgulanan başlıkların somut askeri işbirliği ve operasyonlara nasıl dönüştüğü incelenebilir. 2019 yılının Temmuz ayında paylaşılan Yeni Dönemde Çin'in Ulusal Savunmasına İlişkin Politika Belgesi'nde sıralandığı üzere, Çin Halk Kurtuluş Ordusu ve Çin Halk Silahlı Polis Gücü dış ülkelerde toplamda 17 ortak tatbikat ve eğitime katılmıştır. Bunlar arasında Pakistan'la 2016'da Terörle Mücadelede Ortak Dostluk Eğitimi ve 2018'de Şahin Ortak Tatbikatı, Suudi Arabistan'la 2016'da gerçekleştirilen Ortak Özel Kuvvetler Terörle Mücadele Eğitimi gibi programlar bulunmaktadır. Bu listede tarih aralığı sebebiyle yer verilmeyen fakat belki de en dikkat çekici olan, NATO müttefiki Türkiye ile birlikte ve Türkiye topraklarında icra edilen 2010 Anadolu Kartalı tatbikatıdır.

Bu ortak tatbikata Çin'in katılımı, sadece Ortadoğu açısından değil; Çin hava kuvvetlerinin müttefik topraklarında düzenlenen bir tatbikata katılımı bakımından, NATO için de bir ilk olma özelliği taşımaktadır (Zambelis, 2011).

Bu yüzden ki Türkiye, askeri teknoloji hırsızlığını engellemek için özellikle F16 savaş uçaklarının tatbikatta yer almaması, askeri manevralar konusunda bilgi paylaşılmaması konusunda batılı müttefiklerine güvence vermiştir. Çin Halk Kurtuluş Ordusu ve özellikle Hava Kuvvetleri'nin NATO üyesi bir ülkenin topraklarında, NATO askeri yapısına dâhil Türk Silahlı Kuvvetleri'yle yapacağı tatbikata yönelik üst perdeden eleştiriler ancak böylece azaltılabilmektedir (Reuters, 2010). Türkiye'nin batılı müttefikleriyle olan ilişkilerinin sorgulanmaya başladığı döneme denk gelen bu gelişmenin arka planında kalan boyut ise; bir NATO ülkesi özelinde dahi Çin'in Ortadoğu güvenlik konularında görünür olmaya başlamasıdır (Pan, 2016). Üstelik değinilen bu tatbikat, Çin Başbakanı Wen Jiabao'nun 8 Ekim 2010'da gerçekleştirdiği, ikili ilişkileri geliştirme hedefinin paylaşıldığı ve taraflar arasında stratejik işbirliğinin ilan edildiği Ankara ziyaretinden birkaç gün önce gerçekleştirilmesi bakımından zamanlamasıyla ayrıca dikkat çekicidir.

Wen'in Türkiye ziyaretiyle ikili ilişkiler stratejik işbirliği düzeyine yükseltilmiş, terörle mücadele başlığında ortak çalışmaların yapılması kararlaştırılmış, taraflar arasındaki ticaret hacmini 100 milyar dolara çıkartma hedefi vurgulanırken ticari ilişkilerin de ulusal para birimleri üzerinden yürütüleceği ilan edilmiştir. Bu mutabakat, aslında Çin'in Ortadoğu'daki ortaklık çerçeve anlaşmalarının başlangıcı sayılabilir. Daha iddialı güvenlik politikasına evrilmenin ilk adımı sayılabilecek ve Chau'nun (2011) bilinçli bir meydan okuma olarak sunduğu bölgenin yükselen gücü Türkiye'ye yönelik bu hamle, Çin-Ortadoğu güvenlik ilişkilerinde büyük stratejinin çıkarlar doğrultusunda yeni şartlara uyum sağlaması olarak düşünülmelidir. Tablo-1'de sıralanan ortaklık anlaşmaları, Çin ile imzacı ülke arasındaki ilişkilerin önemi doğrultusunda farklı isimlendirmelere sahiptir. Çin'in, çok yakın ilişkilere sahip olduğu veya G20 üyesi olan bir bölge ülkesiyle kurduğu ortaklığı tanımlarken yaptığı adlandırma ile diğer devletlerle ortaklığını nitelemesindeki farklılık, Balzacq, Dombrowski ve Reich'in (2019:23-26) işaret ettiği, büyük strateji tercihlerinin hangi diğer seçeneklere rağmen tercih edilip uygulandığının da örneğidir.

Tablo-1: Çin'in geliştirdiği ortaklık türleri

Ortaklık Türü	Hedefler
Kapsamlı Stratejik Ortaklık	Küresel ve bölgesel konularda tam işbirliği ve kalkınma
Stratejik Ortaklık	Küresel ve bölgesel konularda askeri başlıklar dahil koordinasyon
Kapsamlı İşbirliği Ortaklığı	Üst seviye ziyaretlerin koordinasyonu, çeşitli başlıklarda iletişimin güçlendirilmesi ve ortak çıkarlara ilişkin konularda uzlaşmayı artırma
Dostça İşbirliği Ortaklığı	Ticaret gibi ikili konularda işbirliğini artırma
İşbirliği Ortaklığı	Karşılıklı saygı ve ortak çıkarlara dayalı başlıklarda işbirliğini geliştirme

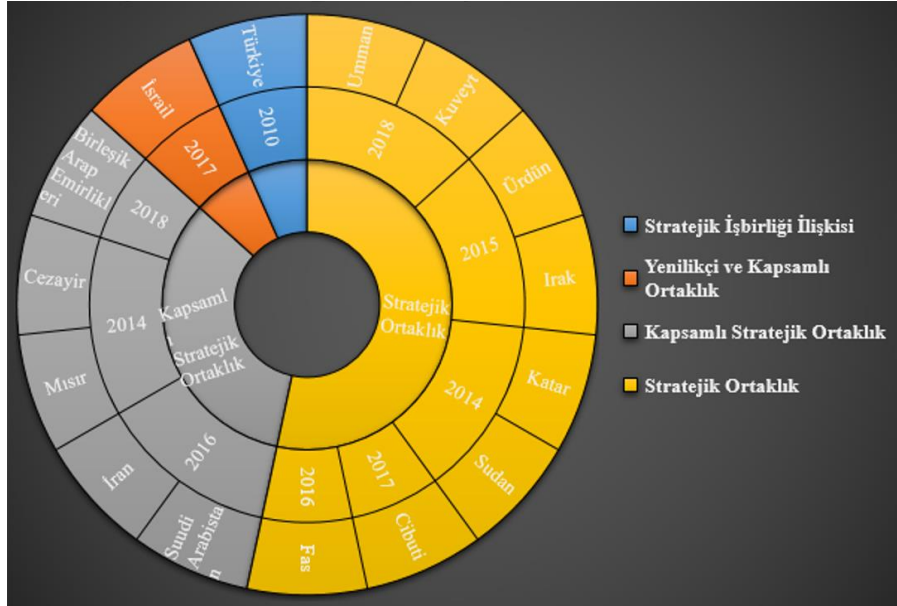
Tablo -1 Kaynak: "Quick Guide to China's Diplomatic Levels", South China Morning Post, 20 Ocak 2016.

Farklı içeriklerle tesis edilen bu ortaklık anlaşmaları Çin'in Ortadoğu güvenlik politikasında iki açıdan önemlidir. İlk olarak bu ortaklıklar, Çin ile Ortadoğu devletleri arasındaki ikili ilişkileri geliştirmesi ve derinleştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmayı sağlama gibi amaçlara sahip ortak siyasi iradeyi ortaya koyması ve işbirliği mekanizmalarının kurumsallaşması için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Büyük stratejinin uzun erimli hedefleri düşünüldüğünde bu anlaşmalar, işbirliği için bir zemin oluşturmaktadır. İkinci olarak bu anlaşmalar, büyük stratejideki taraf tutmama ilkesine, kazan-kazan ilişkisi kurma hedefine ve Wang Yi'nin (2022) ifade ettiği Ortadoğu'da yeni bir güvenlik çerçevesi tesis edilmesine uygun adımlardır. Xi Jinping döneminde, bölge içindeki sorunları ve dengeleri gözetererek yeni şartlara uyum sağlayan bu ortaklık anlaşmaları, süratle tüm Ortadoğu ülkelerini kapsamıştır.

Tablo-2'de görüldüğü üzere bu politikada dikkat çekilmesi gereken ilk husus, 2016 başında ilan edilen Çin'in Arap Politika Belgesi sonrasında ortaklık anlaşmalarının sayısının hızla artmasıdır. Özellikle Arap devletlerine karşı Çin'in önce kendi siyasi tavrını açıklayıp sonrasında bu ortaklıkları hayata geçirmesi, farklı bölgelerde izlediği dış politika girişimleriyle tutarlıdır. Barışçıl büyük strateji yorumlarına uygun şekilde, tüm taraflarla diyalog ve ortaklık arayışında görülen diğer bir husus, Çin'in aralarında sorun olan ülkelerle eşzamanlı olarak bu tür anlaşmalar imzalamasında görülebilir. İran ile Suudi Arabistan arasında bir öncelik olmadığını vurgular şekilde, aynı senede ve aynı başlıkla bir ortaklık ilanının yapılması, bölgesel çekişmelere taraf olmama ilkesinin sonucudur. İsrail

ile ilan edilen ortaklığın, pek çok Arap devleti ile benzer anlaşmanın imzalanmasının sonrasına bırakılması da aynı politikanın bir sonucudur.

Tablo-2: Çin'in Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile Ortaklıklar

Ortaklık anlaşmalarının içeriklerindeki olgusal benzerlikler ve farklılıklar, Çin büyük stratejisinin süreklilik ve yeni duruma adaptasyon özelliklerini yansıtmaktadır. Bu açıdan üç unsur dikkat çekicidir. İlk olarak, Çin'in Ortadoğu devletleriyle imzaladığı bu ortaklık anlaşmaları, dünyanın farklı bölgelerindeki devletlerle kurduğu ortaklıklara benzer içeriklere sahiptir. Yu'ya (2015:1067-1068) göre sadece ekonomik ilişkileri değil, siyasi ilişkileri ve yumuşak/sert güç başlıklarını da içeren bu ortaklıklar, Çin'in uluslararası sistemdeki yükselişine katkı sunmaktadır. Yeni Çin diplomasisi, Xi Jinping'in liderlik kültürünün oluşmaya başladığı 2014 yılında ilan edilmiştir. Kazan kazan vurgusuna sahip diplomatik ilişkilerin siyasi çıktısı olan ortaklık anlaşmaları, farklı bölgelerdeki devletlerle de imzalanmıştır. Bu bakımdan ortaklıklar Ortadoğu'ya özgü olarak nitelenemez; aksine büyük stratejinin tutarlılık unsuru açısından genel dış politika davranışına ve farklı bölgeleri kapsayan Çin'in genel vizyonu ile (Çin-Afrika İşbirliği Vizyonu 2035 veya Çin-Pasifik Ada Ülkeleri Stratejik Ortaklığı, vd.) uyum gösterir. Çin, farklı bölgelerle tesis ettiği ilişkilerinde de güvenlik unsurunu öne çıkarmaktadır. Çin-Latin Amerika Yüksek Düzeyli Savunma Forumu (2012), Çin Seddi Terörizmle Mücadele Uluslararası Forumu (2016), Dörtlü İşbirliği ve

Koordinasyon Mekanizması (2016), Çin-Afrika Savunma ve Güvenlik Forumu (2018) bu yeni diplomasinin ve güvenlik stratejisinin, farklı bölgeleri kapsayan bütüncülüğünün sonucudur ('White Paper', 2019).

İkinci olarak, büyük stratejinin çıkarlarda süreklilik vurgusunu gösterir ortaklık içerikleri, Çin'in bölgeyle kurduğu ilişkilerin genel içerikleriyle ve öncelik tanınan konularla uyumludur. Örnek olarak, bütün ortaklık anlaşmaları ekonomik ve teknik ortaklıkları geliştirme, diplomatik ve askeri işbirliklerini kurumsallaştırma, insani ve kültürel konularda etkin iletişim sağlama, üst düzey ziyaretleri artırma gibi içeriklere sahiptir. Herhangi bir alt başlığa hususi bir önem atfedilmediği gibi kapsayıcı ifadelerle ortaklık zemini kurulması hedeflenmiştir. Kurulan ortaklık zemini, Xi Jinping döneminde yükselen büyük güç stratejisi izleme ve yeni bir uluslararası ilişkiler anlayışı tesis etme muhakemesiyle uyumludur. Wang Yi'nin (2014b) ifade ettiği bu büyük strateji çıktısı, artık sadece ekonomik değil, güvenliği de öne çıkartarak ikili ilişkileri yeniden şekillendirmektedir.

Ortaklık anlaşmalarının farklılık boyutunu gösterecek üçüncü noktaysa, hem Çin'in hem de ortaklık anlaşmasını imzalayan devletlerin farklı beklentileriyle yeni içeriklerin ortaklık metinlerinde yer alışı görülebilir. Bu içerikler, başarılı büyük stratejinin çıkarlar doğrultusunda yeni gelişmelere adapte olması gerekliliğini de karşılamaktadır. Yeni güvenlik tehditleriyle mücadele, iç güvenlik sorunları ve askeri modernizasyon talepleri doğrultusunda teknoloji transferi, askeri modernizasyon ortaklıkları, veri paylaşımının sağlanması, suçluların iadesi, hukuki yaptırımların eşgüdümü hem Çin'in hem de bölge ülkelerinin iç ve bölgesel güvenlik stratejilerine uygundur (China Daily, 2016). Sadece güvenlik boyutunda değil ekonomik alanda, örneğin Kuşak Yol İnisiyatifi üzerinden icra mekanizmalarının eşgüdümü veya Körfez ülkelerinin yenilenebilir enerji yatırımlarını artırma, sanayi üretimini çeşitlendirme çabaları gibi yeni konular da ortaklık metinlerinde yer bulmuştur (Gulf News, 2018). Bu çerçevede, agresifleşen Çin büyük stratejisi yorumlarının öne çıkarttığı güvenlik unsurlarından biri, Ortadoğu devletleriyle kurulan askeri ilişkilerin çeşitlenen içeriğine ilişkindir. Güvenlik alanında ortak askeri tatbikatların yapılması, askeri personelin eğitim gibi amaçlarla karşılıklı ziyaretlerin ve eğitim programlarının başlatılması bu analizlerin işaret ettiği somut sonuçlardır.

Xi Jinping döneminde farklı adlandırılmalara sahip olsa da tüm bölgeye yayılan bu ortaklık girişimi, neredeyse tüm devletleri kapsayıcı sonuç vermiş, muhatapların siyasi iradelerinin bulunduğu bir zemin oluşturmuştur (Fulton, 2019; Kuo ve Huang, 2021). Xi Jinping ile birlikte Ortadoğu'da hızla sonuç alınması, bölgenin Çin dış siyasetinde artan öneminin ve bölgeden Çin ile işbirliği kurmaya yönelik teveccühün tezahürüdür (Sun, 2019). Kazan-kazan vurgusu ve kalkınmacı işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirme çağrısıyla şekillenen Çin'in büyük güç

imajındaki değişim, ilk olumlu etkidir. Ortaklıkları kolaylaştıran bir diğer unsur, bir büyük prensip olarak görülebilecek içişlerine karışmama ilkesine bağlılıktır. Rejim değişikliği çabaları veya uluslararası yaptırımlarla farklı rejimlere yönelik herhangi bir baskı unsurunun kullanılmasına karşı çıkılmasıyla somutlaşan bu unsur, ABD veya Rusya'nın aksine bölgesel çatışmalarda taraf tutulmasını önleyen sonuçlara sahiptir. Barışçıl büyük strateji yorumlarında vurgulanan herhangi bir rejimi yalnızlaştırmama, ideolojik saiklerle hareket etmeme ve müttefiklik ilişkilerine göre taraf tutmama tavrı, Çin'in güvenlik konuları dâhil ikili ilişkilerini geliştirirken pek çok bölgede genel olarak benimsediği büyük prensiptir. (Strüver, 2017)

Son olarak anlaşmalarla tesis edilen ortaklık zemini, Çin'in inşa ettiği alternatif büyük güç imajına uygun olarak enerji arzının güvenliğini öncelerken, aynı zamanda arz çeşitliliğini artırmayı ve güvenlik ilişkilerinde işbirliğine dayalı bir çerçeve oluşturmayı esas almaktadır. Tıpkı 2003'te Hu Jintao'nun Malakka Boğazı İkilemine dikkat çekmesi gibi, enerji arzının güvenliği için Hürmüz Boğazı başta olmak üzere Ortadoğu'daki enerji güzergâhları, Çin için benzer bir hayati öneme sahiptir. Genel olarak bölgedeki istikrarsızlığı ve çatışmayı önlemede Çin diplomasisi, zor unsurlarını öncelemek yerine kapsayıcı bir söylem kullanmaktadır. Öyle ki, Arap Kalkışmaları sonrası iç savaşa yol açan çatışmalarda Çin, sorumlu büyük güç vurgusu yaparak tüm taraflarla diyalog kurulması çağrısı yapmıştır. (China Daily, 2012) Örneğin Suriye konusunda, kapsayıcı bir çözüm sunmayacağı ve rejim değişikliğini hedeflediği gerekçesiyle, Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu karar taslaklarını Rusya ile birlikte veto etmiştir.

Bu kapsayıcı söylem, aynı zamanda Çin'in terörizm, bölücülük ve köktendincilikten oluşan "Üç Kötü Güç" ile mücadelesi kapsamında değerlendirildiğinde, iç güvenlik kaygılarına, yabancı savaşçılar meselesine ve yurtdışındaki muhalif gruplara karşı izlenen politikaya katkı sunmaktadır. Özellikle Çin vatandaşlarının da saflarına katıldığı ve Çin'i doğrudan hedef alan açıklamalar yapmış olan IŞİD ile mücadele, terörizm ve aşırılıkla mücadelede işbirliğinin somut hedefleri arasındadır. Uygur kökenli yabancı savaşçıların gerek Suriye'deki muhalif gruplara gerekse farklı terör örgütlerine katılımına rağmen Çin, askeri çatışmaya taraf olmamıştır. (Greitens, Lee, ve Yazıcı, 2019) Bu tutum sadece Uygur meselesi bağlamında değil, Çin Komünist Partisi'nin ve rejimin istikrarı ile Çin'in Kuşak Yol İniyatifi yatırımlarının güvenliği açısından da önemlidir. (Duchâtel, 2019) Ayrıca güvenlik ilişkilerinin kazan-kazan boyutu, Ortadoğu'daki rejimlerin güvenliği açısından da metinlerde bulunabilir.

Ortadoğu Silah Pazarında Çin'in Rolü

Ortadoğu, süregelen iç ve bölgesel çatışmaları ve dünyanın en çok silahlanmış devletlerinden bazılarını içermesi bakımından hem büyük güç

mücadelesinin hem bölgesel rekabetin hem de rejim güvenliği başta olmak üzere iç tehditlerle mücadelenin belirleyici olduğu bir güvenlik yapısına sahiptir. Soğuk Savaş dönemi ilişkilerinin kalıntısı ve büyük güç siyasetinin bir uzantısı olarak ABD ve Rusya, bölgedeki ülkelerin önemli silah tedarikçisi konumundadır. Tablo-3'te görüleceği üzere Türkiye, İsrail, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkeler bu tedarik ilişkisini ABD ve Avrupa ülkeleri üzerinden kurarken; Irak, Cezayir ve Mısır'ın silah alımında ise Rusya hala önemli paya sahip ülke konumundadır. Ortadoğu ülkelerinin küresel silah ticaretindeki toplam ağırlığına ve tedarikçilerine bakıldığında Çin, rakiplerine göre yeni bir aktördür. Bu sebeple, bölgede hala başat bir tedarikçi olamasa dahi, sıfır seviyesinde olan pazar payındaki en ufak bir artış, Çin için kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Tablo-3: Ortadoğu'daki Devletlerin Silah Tedariki

2016-2020 Dönemi	Küresel silah ticaretindeki payı (%)	1. Tedarikçi	2. Tedarikçi	3. Tedarikçi
Suudi Arabistan	11	ABD (%79%)	Birleşik Krallık (%9.3)	Fransa (%4)
Mısır	5.7	Rusya (%41)	Fransa (%28)	ABD (%8.7)
Cezayir	4.3	Rusya (%69)	Almanya (%12)	ÇİN (%10)
Katar	3.8	ABD (%47)	Fransa (%38)	Almanya (%7.5)
BAE	3	ABD (%64)	Fransa (%10)	Rusya (%4.7)
Pakistan	2.7	ÇİN (%74)	Rusya (%6.6)	İtalya (%5.9)
Irak	2.5	ABD (%41)	Rusya (%34)	Güney Kore (%12)
İsrail	1.9	ABD (%92)	Almanya (%5.9)	İtalya (%~2)
Türkiye	1.5	ABD (%29)	İtalya (%27)	İspanya (%21)
Umman	1.2	Birleşik Krallık (%47)	Almanya (%5.9)	İtalya (%2.3)
Ürdün	0.9	ABD (%36)	Hollanda (%22)	BAE (%11)

Tablo-3 Kaynak: SIPRI Trends in International Arms Transfers 2020.

2017-2021 döneminde Çin, %4.6'lık payla küresel silah ihracatında dördüncü, %4.8'lik bir payla küresel silah ithalatında beşinci konumdadır (Wezeman vd., 2022). Ortadoğu silah pazarına ancak 1980'lerde girebilen Çin'in gelişen askeri sanayisi ve teknolojisi, Tayvan veya Japonya gibi komşularının aksine, Ortadoğu ülkelerince bir tehdit olarak görülmemiştir. Öte yandan, Batılı ortaklarıyla sorunlar yaşayan Ortadoğu devletleri, rejim güvenliği ve bölgesel rekabetteki ihtiyaçları doğrultusunda Çin ile güvenlik işbirliği kurmaktan çekinmemiştir. Üstelik Batılı ortaklarının aksine, Çin'in insan hakları konusunda hassasiyete, kamuoyu baskısına veya demokratikleşme üzerinden yöneltilebilecek eleştirilere sahip olmadığı düşünüldüğünde, Çin ile güvenlik ilişkilerinin önünde siyasi bir engel kalmamaktadır.

Çin ile Batı Asya bağlantısında hayati öneme sahip ülke olarak nitelenen Pakistan'ın Çin ile ilişkileri, güvenlik bağlamında da öne çıkmaktadır (Khetran, 2016). Çünkü ekonomik işbirliği ve altyapı yatırımları odaklı başlayıp güvenlik ve askeri işbirliği ile çeşitlenen Çin-Pakistan ortaklığı, Çin açısından Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya ülkeleriyle ortaklıklar için örnek olarak nitelenmektedir (Boni, 2020). Karşılıklı çıkarlara dayalı güçlenip siyasi, ekonomik ve güvenlik işbirlikleriyle gelişen çok katmanlı bir Çin-Pakistan ortaklığı, bu örnek nitelenmesinin hedeflerini ifade etmektedir. Bu yüzdendir ki, Çin'in Xi Jinping döneminde büyük önem atfederek başladığı Kuşak Yol İnisiyatifi'nin öncü uygulaması Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru hızla hayata geçirilmiştir. Silah satışı ilişkileri, bir tür yayılma etkisiyle bundan olumlu etkilenmiştir. Öyle ki, Pekin açısından jeostratejik kazanımlarla desteklenecek bu ortaklıkla Çin'in Pakistan'ın silah tedarikindeki payı, Xi Jinping'in Kuşak Yol İnisiyatifi'ni ilan ettiği 2013 yılı öncesinde %35 seviyesindeyken 2016-2020 döneminde %74 seviyesine kadar çıkmıştır (Wezeman vd., 2021). Her ne kadar Pakistan, güvenlik ve terörle mücadelede işbirliği konusunda ABD için önemli bir ortak olsa da, nükleer bir güç olarak Çin ile geliştirdiği bu yakın güvenlik ortaklığı ve balistik füze programı, batılı yorumcular tarafından geçmişten bugüne dikkatle izlenen bir meseledir. Byman ve Cliff (1999) örneğindeki gibi, Çin büyük stratejisindeki sürekliliği yansıtan bu yorumlar, Çin'in güvenlik ilişkilerini geliştirmesinde engelleyici değil sadece geciktirici bir rol oynayabilmiştir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın dünyanın en çok silah ithal eden 25 ülkesinin 10'una ev sahipliği yaptığı düşünüldüğünde, rejim güvenliği ve bölgesel çatışmalar sebebiyle istikrarlı alıcıların bulunduğu Ortadoğu silah pazarına girme konusunda Çin de isteklidir. Çin, bu pazara sınırlı şekilde dâhil olurken, son 10 yıl içerisinde bölgeye silah ihracatını neredeyse iki katına çıkartmıştır. 2010'lu yılların ilk yarısında Ortadoğu pazarında %3.8 oranında paya sahip olan Çin, 2010'ların ikinci yarısında payını %7 seviyesine yükseltebilmiştir. Bu artışın, bölgenin küresel silah ticaretindeki payının %26'dan %33'e çıktığı döneme tekabül ettiği düşünüldüğünde, Çin'in silah ticaretindeki etkinliği daha dikkat çekicidir. Örnek

olarak, Çin'in Ortadoğu'daki silah ticaretinde Suudi Arabistan'ın payı 2010 öncesinde yok denilebilecek seviyedeysen, 2015'te %2, 2020'de %5,3 seviyesine kadar çıkmıştır. Enerji ilişkilerindeki karşılıklı bağımlılık paralelinde geliştiği söylenebilecek askeri işbirliğiyle Suudi Arabistan, Çin'den UAV insansız hava aracı ve DF-21 balistik füze sistemi satın alma ve 2017 yılında bu sistemin ortak üretimine başlama kararı almıştır (Al Tamimi, 2018. Gater-Smith, 2018).

Libya ve Yemen gibi çatışmalarda çeşitli gruplara destek sağlayan Körfez ülkelerine Çin'in silah satışı, batılı kaynaklarda yine bağımlılık ilişkisi üzerinden öne çıkartılmaktadır (Ningthoujam, 2021). Yemen'de Husi liderinin BAE tarafından alınmış Çin yapımı drone ile öldürülmesi gibi örnekler, bu silahların iç savaştaki gruplarca nasıl temin edildiğini de sorgulamaktadır (Shaif ve Watling, 2018). 2012-2016 ile 2017-2021 dönemleri karşılaştırıldığında, Çin yapımı insansız hava aracının (Wing Loon ve CH-4) alıcıları Mısır, Ürdün, Irak ile çeşitlenmiş; Çin'in silah satışı, Suudi Arabistan'a 290%, Birleşik Arap Emirlikleri'ne 77% oranında artış göstermiştir (Oki, 2022). Son olarak Birleşmiş Milletler Konvansiyonel Silahlar Kaydı'na 2021'de Türkiye'nin bildirdiği üzere, Türk Silahlı Kuvvetleri envanterinde, iki ayrı tipte ve toplamda 3300 Çin yapımı makinalı tüfeğin (Type-80) olduğu kaydedilmiştir.

Tıpkı ABD Kongresi'nin bölge devletlerine yönelik 1980'lerdeki kısıtlamalarında olduğu gibi son dönemde karşılaşılan silah tedariki konusundaki engeller, Çin'e yeniden pazara dâhil olma fırsatı vermiştir. Ürdün'ün ABD'den Predator XP alımının sekteye uğraması sonrası Çin'in pazarda oluşan boşluğu doldurarak Ürdün'e drone satışı, büyük stratejinin işaret ettiği devamlılığı kanıtlamaktadır. Ayrıca ambargoların kalktığı dönemde İran'a Silkworm ve C-802 füzelerinin satışı, İran'ın balistik füze sistemi geliştirmesinde Çin'i model alışı ve olası savaş uçağı ve tank satışları da yeni fırsatların değerlendirilmesine örnektir. 2017'de Katar Krizi sürerken, Katar Ulusal Günü kutlamalarında Çin yapımı füze sisteminin görülmesi, Çin'in bölgeyle kurduğu askeri işbirliklerine ilişkin tartışmaya Katar'ı da eklemiştir. (Ramani, 2017. Panda, 2017).

Tüm silah satışlarının değerlendirilmesinde özetle iki unsuru vurgulamak gereklidir. Barışçıl büyük strateji analizlerinde de görüldüğü üzere Çin, ABD'nin müttefiklik ilişkilerine ve Ortadoğu'daki mevcut güvenlik ağına doğrudan bir meydan okuma içinde değildir. Fakat bölgeyle kurduğu ekonomik karşılıklı bağımlılık, güvenlik alanında da gelecekte dengeleri değiştirebilecek gelişmelerin ilk adımını kolaylaştırmaktadır (Kaulgud, 2022). İkinci olarak, silah satışı konusundaki en önemli husus, satışın miktarı veya toplam değerinden çok ticarete görülen artış eğilimidir ve büyük strateji açısından bunun devamlılığı en önemli noktadır. Agresifleşen büyük strateji yorumlarınca öne çıkartılan bu eğilim, Çin'in yeni teknoloji geliştirmesine, alternatif bir sağlayıcı olma rolüne ve güvenilir, ucuz bir tedarikçi olmasına dayanmaktadır (Segev ve Reimer, 2019).

Iddon, 2022). Bu artış eğilimi, ortak askeri tatbikatlar düzenleme, teknolojik modernizasyon ve askeri işbirliğinin geliştirilmesi hedeflerini paylaşan Çin'in Arap Politika Belgesinin içeriğiyle de uyumludur ('White Paper', 2016). Ayrıca bu hedeflerde, büyük stratejisinde süregelen çok taraflılık ilkesine, sisteme meydan okumak yerine uluslararası normlara bağlılığa yapılan atıflar sürdürülmüştür. Yeni Dönemde Ulusal Savunma başlığını taşıyan politika belgesinde vurgulandığı üzere Çin, NBC ve konvansiyonel silahlar ile terörle mücadele konularında 20'den fazla uluslararası anlaşma ve sözleşmeye taraf olmuştur ('White Paper', 2019).

Güvenlik siyaseti, sadece silah satışlarıyla ilgili değil aynı zamanda silah modernizasyon projeleri, yeni nesil tehditlere karşı önlemler, iç güvenlik açısından terörle mücadele ve rejim istikrarı için kullanılacak yeni teknolojik imkânlar gibi konu başlıklarını da kapsamaktadır (Mozur, 2018). Ortadoğu özelinde askeri modernizasyon konusundaki ilk krizlerden biri Türkiye ile Çin arasında, Ukrayna'dan 20 milyon dolar karşılığında satın alınan Kuznetsov sınıfı uçak kruvazörü Varyag (Riga) gemisinin Türk Boğazlarından geçişi esnasında yaşanmıştır. Geminin askeri amaçlarla değil turistik amaçlı kullanılacağı güvencesiyle, turizm ve ticaret konularında Çin tarafının Türkiye'ye verdiği tavizlerle geçiş için anlaşma sağlanmıştır (BBC, 2001). Geminin Çin Halk Kurtuluş Ordusu Donanması envanterinde Liaoning adıyla hizmet veren ilk uçak kruvazörü olarak modernize edilmesi, barışçıl büyük strateji değerlendirmelerinin yanıt veremediği hususlardan biridir.

Türkiye'nin yakın dönemde yaşadığı savunma füze sistemi krizinde Çin, sorun yaratan ilk aktörlerden de birisidir. Türkiye'nin savunma füze sistemi alım ihalesine Patriot(ABD), Samp-T Eurosam(AB), S-400(Rusya) sistemlerinin yanında FD-2000 sistemiyle Çin de teklif vermiştir. Teslim tarihi, fiyat, teknoloji transferi ve ortak üretim şartlarına uygunluk açısından teklif kabul edilmiştir. Bu gelişme, ABD'nin bölgedeki güvenlik ağında yarattığı boşluğu Çin'in, üstelik bir NATO müttefikine silah satışıyla doldurma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Pan (2016), Türkiye ile Çin arasında sağlanan mutabakatı, Çin'in güvenlik ilişkilerinde ileri teknolojik silahlarda dahi nasıl bir alternatif sağlayıcı, fiyat avantajı ve teknoloji transferi ile mevcut pazarda nasıl güçlü bir rakip olabildiği üzerinden yorumlamıştır. Çin Hassas Makina İthalat-İhracat Şirketi üzerinden HQ-9 yerden-havaya füze savunma sistemi geliştirmek, ileri teknoloji transferi için İstanbul'da ortak bir teknoloji merkezi kurmak da dâhil, şartlarda mutabık kalındığı söylene de NATO müttefiklerinden ihaleye gelen eleştiriler, Türk tarafına geri adım attırmıştır. Çin tarafı iptali, Türkiye'nin kendi kaynaklarıyla milli savunma sistemi geliştirme tercihi üzerinden açıklamış; Türk tarafıysa, teknoloji transferinde istenilen noktada buluşulamamasını iptale gerekçe olarak sunmuştur (Reuters, 2015). Sonrasında Rusya ile imzalanan S400 savunma sisteminin Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilere olumsuz etkisi düşünüldüğünde Çin'in bölgenin güvenlik sistemine müdahil oluşuna gösterilen tepkiler ve sonucunda

gelen iptal kararı dikkat çekicidir. Çin'in en başta böyle bir ihale yarışına girmesi agresif; meydan okumaksızın anlaşmadan vazgeçebilmesiye barışçıl büyük strateji değerlendirmelerinde öne çıkartılabilir.

Çin'in Ortadoğu'yla kurduğu güvenlik ilişkileri, Arap Kalkışmaları'nın statükocu devletleriyle kurduğu yakınlaşmayla ivme kazanmıştır (Singh, 2016). Büyük strateji unsurlarının bölgesel gelişmelerle sınındığı bu süreçte Çin, kendi iç güvenlik endişelerine de karşılık gelen işbirliği mekanizmaları kurmuştur. Ortadoğu rejimleri açısından muhalefetin bastırılması, rejim güvenliğinin sağlanması, iç savaflara müdahil olunması, istihbarat paylaşımı ve yeni nesil teknolojiler sayesinde içeride otoriterleşmenin daha ileri bir boyuta taşınması bakımından Çin, önemli tedarik olanakları sağlamıştır. Sınır aşan güvenlik tehditleri ve terörle mücadele gibi konularda uluslararası işbirliği pek çok ülkeyle sürdürülse de terör tanımı ve terörist takibi üzerinden istihbarat ve önleme faaliyetlerinin içeriği, rejim güvenliği açısından muhalif seslerin bastırılması, ayrılıkçı faaliyetlerin engellenmesi gibi farklı uygulamalar tartışılmıştır (Tseng, 2019). Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerin Çin ile yakınlaşması, siyasi muhaliflerin, gazetecilerin, insan hakları aktivistlerinin terörle mücadele kapsamında muamele görmesine olanak sağladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Asat, 2022).

Otoriter rejimler arasında dayanışma olarak eleştirilse dahi, Çin'in büyük stratejisinin prensip boyutunda Mao sonrası ideolojik saikleri bir kenarı bırakıp, güvenlik ilişkileri tesis ederken, muhatabı devletin otoriter mi demokratik mi olduğuna bakmaksızın ilişkilerini geliştirmeye çabaladığı, tarihsel sürekliliği anlamada göz ardı edilmemelidir (Kleine-Ahlbrandt ve Small, 2008. Olimat, 2013). Fakat rejim güvenliğini ve Çin Komünist Partisi iktidarını hedef alabilecek olası dış eleştirilere karşı takınılan tavır, Çin'in büyük stratejisindeki savunmacı noktanın en temel unsurlarından biridir. Bu yüzden Çin, çok daha faydacı, ülkelerle ilişkilerini ve her sorunu ayrı bir odakla değerlendiren genel bir büyük prensiple, ulusal çıkarlarına uygun ortaklık ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır (Chaziza, 2019). Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi (2014), Çin'in bu tarafsız ve diğer devletlerin rejim türlerinden bağımsız dış politika bakışını “dört destek” üzerinden şu şekilde özetlemiştir:

Çin, Arap devletlerinin kendi tayin ettikleri yolları takip etmelerini, politik araçlarla bölgedeki sorunlu meselelere çözüm bulmalarını, Çin ile kazan kazan ilişkisine dayalı ortak bir kalkınma işbirliğine girmelerini ve bu ülkelerin bölgesel ve uluslararası sorunların çözümünde meşru haklarını ve çıkarlarını koruyarak daha önemli roller üstlenmelerini desteklemektedir.

Çin'in Ortadoğu'daki Askeri Varlığı

Çin'in büyük stratejisinin hâlâ belirleyicisi olan savunmacı tutum, bölgedeki herhangi bir silahlı çatışmaya Çin'in askeri olarak müdahil olmasının önündeki en önemli engeldir. Çin diğer devletlerin iç işlerine karışmama ilkesini sürdürürken, bölgesel sorunlarda ya da silahlı çatışmalarda yalnızlaştırıcı, tek tarafı destekleyici tavırdan kaçınmaktadır. Bunun yerine, askeri sorunların çözümünde özellikle bölgesel ve uluslararası örgütlerin girişimlerini ve tarafların diyalogla çözüme ulaşmalarını desteklemektedir. Sorumlu bir küresel aktör olma iddiasının gereği olarak da BM Barış Gücü misyonlarına ve insani yardım operasyonlarına en çok katkı sunan ülkelerden birisidir. Geçmişten bugüne artan BM misyonlarındaki Çin askeri varlığı, Lübnan'da UNIFIL (Nisan 2006), Sudan'da UNAMID (Kasım 2007), Güney Sudan'da UNMISS (Ocak 2012) ve Mali'de MINUSMA (Ocak 2014) gibi misyonlara sağlanan askeri personel desteği üzerinden Çin'in Yeni Dönemde Ulusal Savunma Politika Belgesinde vurgulanmaktadır ("White Paper", 2019). UNMISS (1058), MINUSMA (422), UNIFIL (419), MONUSCO (232), UNISFA (86), MINURSO (10), UNFICYP (4), UNTSO (3), ve UNITAMS (1) olmak üzere Çin'in BM Barışı Koruma misyonlarına katkısı, askeri personel olarak 1152 kişi, uzman ve sivil görevliler eklendiğinde toplamda 2000 kişinin üzerindedir ("United Nations...", 2022).

Çin Halk Kurtuluş Ordusu Deniz Kuvvetleri'nin Aden Körfezi, Bâbülmendep Boğazı, Guardafui (Re'süasir) Boğazı ve Somali Denizi'ndeki refakat ve koruma görevleri, fırkateyn, tedarik gemisi, helikopter ve 700'den fazla personel desteğiyle yürütülmekte; Cibuti, Kenya, Pakistan, Umman ve Suudi Arabistan limanlarının kullanımıyla bu görevler ifa edilmektedir (Xinhua, 2014a). Çin donanması, son 10 yılda toplamda 26000 askeri personelinin dâhil olduğu operasyonlarda toplamda 6595 gemiye refakat etmiş, 60 Çinli ve yabancı geminin kurtarıma operasyonuna katılmıştır. Bu uluslararası misyonlarda korsanlıkla mücadele faaliyetlerine katılan Çin askeri varlığı, Çin donanmasının intikal, iaşe ve demirleme gibi ihtiyaçları konusunda tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu gerekçeyle, Çin'in yakın tarihte Seyşeller'de planlanan fakat iptal edilen donanma lojistik ikmal üssü projesinin, Cibuti'nin Tacura Körfezi kuzeyindeki Obuk (Ubuk) limanında hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Çin'in tarihinde ilk kez anakara dışında askeri amaçlı bir üs kurma kararı ve bunun için Cibuti'nin seçilmesi, Çin'in Ortadoğu politikası açısından üç önemli unsura sahiptir. ABD'nin Camp Lemonnier üssünün karşı kıyısında kurulacak bu üs, dünya deniz ticaretinin neredeyse üçte birinin geçtiği ve petrol ticaretinin %15'lik kısmının güzergâhı olan Bâbülmendep Boğazı üzerinde olması sebebiyle jeopolitik konumu açısından dikkat çekicidir (Dorsey, 2019).

İkinci olarak üs bölgesinin kuzeyindeki Yemen'de devam eden iç savaş, güneyindeki Somali'de süren korsanlık faaliyetleri ve El-Şebab gibi terör

örgütlerinin etkinliği ve batısındaki Sudan ve Güney Sudan'daki çatışmalar düşünüldüğünde, bu coğrafyadaki askeri varlık, sadece Çin açısından değil, Çin'in katkı vereceği BM misyonlarının faaliyetleri ve bölgesel istikrarsızlıkla mücadele için de önemli potansiyele sahiptir. Coğrafi konumu ve çevre ülkelerin durumları dışında son olarak, Çin'in Cibuti ile kurduğu yüksek yoğunluklu yatırım, altyapı ve ticaret ilişkileri düşünüldüğünde, bu denizaşırı üssün kurulması Çin'in Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu ekonomik ilişkilerin güvenlik boyutuna nasıl hızla evrilebileceğinin bir örneğini teşkil etmektedir. Çin askeri yetkilileri, Xi Jinping'in dış politika öncelikleri çerçevesinde, denizaşırı askeri ve donanma üslerinin kurulmaya devam edeceğini açıklamıştır (Page, 2019). Bu da Cibuti'deki Çin askeri varlığının, büyük stratejisindeki değişim ve yeni fırsatlardan yararlanma çabaları uyarınca son olmayacağını kanıtlar niteliktedir. Bu husus, çalışma boyunca güvenlik ilişkileri üzerinden analiz edilen Çin büyük stratejisindeki dönüşümü ve Xi Jinping dönemindeki güvenlik politikalarını teyit etmektedir. Çin'in artan askeri varlığı ve denizaşırı ilk askeri üs kurma kararı, agresifleşen büyük strateji yorumlarında öne çıkartılırken, uluslararası misyonlar üzerinden bölgesel istikrara katkısı, barışçıl değerlendirmelerde kullanılan bir unsur olmaktadır.

Sonuç

Xi Jinping döneminde Çin'in Ortadoğu'da izlediği güvenlik stratejisi, Çin büyük stratejisine ilişkin tartışmalar ışığında değerlendirildiğine iki yorum öne çıkmaktadır. İlk olarak barışçıl olarak değerlendirilen büyük stratejisine uyumlu olarak Çin, Ortadoğu ile güvenlik ilişkileri kurarken çatışmalara taraf olmama, bölgesel istikrarı önceleme ve kendi iç ve bölgesel güvenlik ihtiyacına uygun hareket etme gibi önceliklerini geçmişten bugüne sürdürmektedir. Bu bakımdan çalışmanın gelişme kısmında sıralanan olgular, bu süreklilik ve genel dış politika ilkelerine uyumlu olarak değerlendirilebilir. Ortadoğu devletleriyle ortaklık anlaşmaları imzalarken bölgesel dinamiklere dikkat edilmesi, terörle mücadele ve askeri işbirliği hedeflerini paylaşan ülkelerle ortak tatbikatlara katılımı ve iç işlerine karışmama, bölgesel çatışmalarda taraf tutmama prensiplerine bağlılık üzerinden Xi Jinping'in sorumlu büyük güç diplomasisi bunlara örnek verilebilir. Öte yandan büyük stratejinin devamlılık vurgusunu gösterir şekilde Çin yönetimi, tıpkı 1980'lerde ABD'nin bölgede yarattığı boşluktan faydalandığı gibi, 2011'de başlayan Arap Kalkışmaları sonrası bölge devletlerinin güvenlik ihtiyaçları ve batılı müttefikleriyle sorunlarını, kendi silah ticaretini arttırmada bir fırsat olarak kullanmıştır. Fakat bu gerçekleşirken, silah kontrolünü sağlayan uluslararası anlaşmalara bağlılığını vurgulamaya devam etmiştir. BM Misyonlarına katkı sağlayıp Cibuti'de üs kurma kararı alarak askeri varlığını arttırsa da askeri çatışmalara doğrudan taraf olmaktan kaçınmış, Suriye ve Yemen gibi iç savaş

yaşanan ülkelerde diplomatik çözüme ve çatışan tüm taraflarla diyaloga yönelik çağrı yapmıştır.

İkinci olarak daha saldırgan dönüşüm yaşadığı iddia edilen Çin büyük stratejisi yorumlarında aynı olgular farklı açıdan değerlendirmiştir. Öncelikle, gerekçesi ve amaçlarına bakılmaksızın Çin'in Ortadoğu'da artan askeri varlığı öne çıkartılmakta, ilk kez ülke dışında askeri üs kurmak için Bâbülmendep Boğazı gibi stratejik bölgeyi seçmesi bu agresif dönüşümün örneği olarak sunulmaktadır. Çin'in son on yılda Ortadoğu silah ticaretinde artan varlığı, büyük stratejinin genel politik amaçlara uyumluluğu çerçevesinde güvenilir, ucuz ve yeni teknolojiler geliştiren bir rakip tedarikçi olma özellikleriyle açıklanmaktadır. Çin dış politikasında ve güvenlik stratejisinde söylem düzeyinde çatışmalara taraf olmama ve iç işlerine müdahil olmama ilkesi vurgulansa da bu siyaset, aslında mevcut rejimlere destek sağlayan bir tutum olarak değerlendirilmiş; farklı ülkeler üzerinden sağlanan silah tedarikinin iç savaş bölgelerindeki askeri sonuçları öne çıkartılmıştır. Ayrıca bölgedeki güvenlik stratejisi, yeni güvenlik tehditleriyle ve Çin'in iç güvenlik sorunlarıyla mücadelesinin bir uzantısı olarak görülmektedir. Fakat en çok vurgulanan unsur, güvenlik politikalarındaki dönüşümün Xi Jinping döneminde büyük ivme kazanmasına ilişkindir. Son on yılda daha iddialı bir yaklaşımla yürütülen Çin diplomasisi ve Kuşak Yol İnisiyatifi gibi ekonomik girişimlerle birlikte düşünüldüğünde, güvenlik stratejisinin hem bütüncülük hem de yeni şartlara uyum açısından agresif dönüşüm yaşadığı öne sürülmektedir.

Çalışmada ele alınan olgular ve bu iki yorum ışığında bu çalışma, Çin büyük stratejisinin daha iddialı yönde bir dönüşüm yaşadığı, bunun güvenlik politikasında yansımaları olduğu, ancak esas olarak savunmacı amaçlarını muhafaza ettiğini iddia etmektedir. Bu iddiayı kanıtlar üç neden vurgulanmalıdır. İlk olarak Çin'in ortaklık anlaşmalarıyla bir işbirliği zemini sağladığı ve bunun güvenlik stratejisinin inşasında yeni ve önemli bir aşama olduğu değerlendirilmesidir. Fakat, agresif büyük strateji yorumunun öne çıkarttığı şekilde, bu ortaklıkların askeri çatışmalara müdahil olmaya, bölge güvenlik yapısına meydan okumaya neden olması henüz mümkün değildir. Böyle bir amaç ilan edilmediği gibi, Çin'in resmi söylemi bunun tam tersini vurgulamaktadır. Ayrıca Ortadoğu'daki güvenlik politikası sadece bölgeyle sınırlı değildir; üçüncü dünyanın tamamı tarafından dikkatle izlenmektedir. Kalkınmacı işbirliği, kazan-kazan söylemi ve sorumluluk vurgusuyla dönüşen Çin büyük stratejisi, inşa ettiği büyük güç imajına zarar vermekten kaçınacaktır (Chen, 2021).

İkinci olarak Çin'in Ortadoğu'daki güvenlik politikalarında, ekonomik ilişkilerin yayılma etkisi göz ardı edilemez. Enerji arzının güvenliği, ticaret ortaklıklarının sürekliliği, bölgesel istikrarın sağlanması, barış ve güvenliğin korunması ve "free-rider" eleştirilerinin aksine sorumlu büyük güç olarak bölgedeki sorunların çözümüne katkı sunma çabası bu yayılmanın güvenlik

uzantısıdır. Bu sebeple devletlere yaptırım uygulamak veya onları yalnızlaştırmak yerine, silah ticaretinde olduğu gibi sisteme dâhil olarak güvenlik unsurlarını kontrol edebilir bir pozisyon almak, Çin'in kendine atfettiği büyük güç sorumluluğu ve dış politika anlayışı açısından önemlidir. Agresif dönüşüm yorumlarında örnek verilen, ekonomiden güvenliğe yayılan bu çok boyutlu stratejiye rağmen Çin, Ortadoğu'da ABD benzeri bir güvenlik sağlayıcısı rolünü üstlenmekten kaçınmaktadır. Çin'in uluslararası denetim mekanizmalarında bulunuşu, güvenliğin farklı boyutlarına ilişkin uluslararası kuruluşlarda da Çinli idarecilerin (Interpol'de Meng Hongwei gibi) önemli pozisyonlar alması, yine bu sorumlu büyük güç imajının ve hala savunmacı esaslarla dönüşen büyük stratejisinin sonucudur. Xi Jinping döneminde "üç kötü güç" ve yeni tehditlerle mücadele gibi amaçlar savunmacı esaslarla güvenlik politikalarını şekillendirse de kalkıncı işbirliği tesisi, Kuşak Yol İnisiyatifi'nin başarıyla uygulanması ve enerji arzının güvenliği gibi konular Çin'in Ortadoğu'ya yönelik güvenlik stratejisinde ve ekonomik kalkınmasının sürekliliğinde hayati önemini korumaktadır.

Son olarak her iki büyük strateji yorumunun çıkarımlarının dayandığı en önemli etken, başarılı büyük strateji değerlendirmelerinin vurguladığı üzere, çıkarları korumak için yeni şartlara uyum sağlanmasında yatmaktadır. Bölgedeki yeni şartlar ve özellikle bölgenin güvenlik yapısı, Arap Kalkışmaları'nın yarattığı istikrarsızlık ve çatışmalarla hala dönüşmektedir. ABD'nin Asya'ya Dönüş stratejisi ilan edilirken sadece Çin'in yükselişi gerçeği değil, Xi Jinping döneminde öne çıkan daha iddialı dış politika tercihleri bölgeyi agresif büyük strateji yorumlarının olası çekişme alanı olarak öne çıkartmaktadır (Mearsheimer, 2010). Silah ticaretinde, askeri tatbikatlara katılımı ve ortaklık anlaşmalarındaki karşılıklı iradede görüldüğü üzere Çin, bölgede daha aktif büyük güç siyaseti izlemektedir. Ayrıca bölgedeki rejimler açısından, onların politika tercihlerini meşrulaştıracak, en azından eleştirmeyecek bir büyük güç olarak konumlanmaktadır. Xi Jinping'in "Asya Asyalıdır" söylemiyle Batı Asya'nın da güvenliğinin Asyalı devletler ve halklar tarafından sağlanmasına yaptığı atıf, Çin'in diğer büyük güçlere karşı meydan okuyucu olmasa da dengeleyici bir unsur olabileceğini göstermektedir (Ng, 2014. Burgman Jr., 2016). Tıpkı 1980'lerde ve 2010'larda Batılı ülkelerin yarattığı boşluklardan faydalanarak silah pazarına giren Çin'in, Ortadoğu güvenlik ağında ortaya çıkan yeni güç boşluklarını, bölgede sahip olduğu hayati çıkarları korumak amacıyla ve sorumlu büyük güç söylemiyle dolduracağı öngörülebilir.

Kaynakça

- Al Tamimi, Naser (2018), "China's Rise in the Gulf A Saudi Perspective", Madawi Al Rasheed (der.), *Salman's Legacy The Dilemmas of a New Era in Saudi Arabia*, (New York: Oxford University Press), s.251-271.
- Asat, Rayhan (2022), China's Transnational Repression gets Saudi backing, *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/04/14/saudi-uyghur-refugees-china/> (20.10.2022).
- Balzacq, Thierry, Peter Dombrowski ve Simon Reich (eds.) (2019a), *Comparative Grand Strategy A Framework And Cases*, (New York: Oxford University Press).
- Balzacq, Thierry, Peter Dombrowski ve Simon Reich (2019b), "Is Grand Strategy a Research Program? A Review Essay", *Security Studies*, 28(1), s.58-86.
- BBC (2001), «Giant vessel shuts the Bosphorus», <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1632156.stm> (4.12.2020).
- Bloomberg (2022), «Xi Mentions of 'Security' Eclipse 'Economy' in Historic Shift», <https://bloomberg.com/news/articles/2022-10-18/xi-mentions-of-security-eclipse-economy-in-historic-shift?srnd=premium-asia> (20.10.2022).
- Boni, Filippo (2020), *Sino-Pakistani Relations: Politics, Military and Regional Dynamics*, (New York: Routledge).
- Brands, Hal (2012), *The Promise and Pitfalls of Grand Strategy*, (US Army War College Press).
- Burgman Jr., Paul R. (2016), "Xi Jinping's Asian Security Dream", *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2016/07/xi-jinpings-asian-security-dream/> (20.08.2022).
- Buzan, Barry, (2010), "China in International Society: Is 'Peaceful Rise' Possible?", *The Chinese Journal of International Politics*, 3(1), s.5-36.
- Buzan, Barry (2014), "The Logic and Contradictions of 'Peaceful Rise/Development' as China's Grand Strategy", *The Chinese Journal of International Politics*, 7(4), s.381-420.
- Byman, Daniel ve Roger Cliff (1999), *China's Arms Sales Motivations and Implications*, (Washington: RAND Corporation).
- Calabrese, John (1998), "China and the Persian Gulf: Energy and Security", *Middle East Journal*, 52(3), s.351-366.
- Callahan, William A. (2008), "Chinese Visions of World Order: Post-Hegemonic or a New Hegemony?", *International Studies Review*, 10(4), s.749-761.
- Chau, Wilson Chun Hei (2011), "Explaining China's Participation in Bilateral and Multilateral Military Exercises", *Security Challenges*, 7(3), s.51-69.
- Chaziza, Mordechai (2019), "China's Economic Diplomacy Approach in the Middle East Conflicts", *China Report*, 55(1), s.24-39.

- Chen, Chien-Kai (2021), "China in the Middle East: an Analysis from a Theoretical Perspective of "Path Dependence", *East Asia*, 38, s.105-121.
- China Daily (2012), «China's vote against Syria resolution shows responsibility», https://www.chinadaily.com.cn/world/2012-02/19/content_14640557.htm (23.06.2021)
- China Daily (2016), «Joint statement between China and Iran on the Comprehensive Strategic Partnership», https://www.chinadaily.com.cn/world/2016xivisitmiddleeast/2016-01/23/content_23216249.htm (23.01.2022).
- Clinton, Hillary (2011), "America's Pacific Century", *Foreign Policy*, (189), s.56-63.
- Davidson, Christopher (2010), *The Persian Gulf and Pacific Asia: From Indifference to Interdependence*, (New York: Columbia University Press).
- Dorsey, James M. (2019), *China and the Middle East Venturing into the Maelstrom*, (Cham: Palgrave).
- Duchâtel, Mathieu. (2019), "China's foreign fighters problem", *War on the Rocks*. <https://warontherocks.com/2019/01/chinas-foreign-fighters-problem> (25.04.2021)
- Earle, E.M. (1945), *Makers of Modern Strategy*, (New York: Princeton University Press).
- Feaver, Peter (2009), "What is grand strategy and why do we need it", *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2009/04/08/what-is-grand-strategy-and-why-do-we-need-it/> (04.04.2022).
- Friedman, Thomas L. (2014), «Obama on the World», *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/video/opinion/100000003048414/obama-on-the-world.html> (04.12.2021).
- Fulton, Jonathan (2019), *China's Changing Role in the Middle East*, Atlantic Council.
- Galtung, Johan (1964), "Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position", *Journal of Peace Research*, 1(3-4), s.206-230.
- Gater-Smith, Philip (2018), "Complex interdependence in the China–Saudi–US triangle? Assessing shifts in the issue area linkages between energy trade and security ties", Anoushiravan Ehteshami ve Niv Horesh (ed.), *China's Presence in the Middle East The Implications of the One Belt, One Road Initiative*, (New York:Routledge), s.88-114.
- Greitens, S.C., Lee, M., ve Yazıcı, E. (2019), "Counterterrorism and preventive repression China's changing strategy in Xinjiang", *International Security*, 44(3), s.9-47.
- Goldstein Avery (2005), *Rising to Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, (New York: Stanford University Press).
- Gulf News (2018), «UAE-China Joint Statement on Strategic Partnership», (2018), <https://gulfnews.com/uae/government/full-text-uae-china-joint-statement-on-strategic-partnership-1.2254614> (20.01.2022).

- Hart, B. H. Liddell (1954), *Strategy*, (Faber and Faber).
- Iddon, Paul (2022), "China emerges as an arms supplier of choice for many Middle East countries", *MiddleEastEye* <https://www.middleeasteye.net/news/china-emerges-major-exporter-weapons-middle-east-north-africa> (20.06.2022).
- Jerdén, Björn (2014), "The Assertive China Narrative: Why It Is Wrong and How So Many Still Bought into It", *The Chinese Journal of International Politics*, 7(1), s.47-88.
- Johnston, Alastair Iain (2013), "How new and assertive is China's New Assertiveness?", *International Security*, 37(4), s.7-48.
- Kamal, Nazir (1992), "China's Arms Export Policy and Responses to Multilateral Restraints", *Contemporary Southeast Asia*, 14(2), s.112-141.
- Kaulgud, Mihir Vikrant (2022), "The Strategic Dimensions of Chinese Arms Exports to the Middle East". <https://usanasfoundation.com/the-strategic-dimensions-of-chinese-arms-exports-to-the-middle-east> (15.06.2022).
- Khalilzad, Zalmay, Abram N. Shulsky, Daniel Byman, Roger Cliff, David T. Orletsky, David A. Shlapak ve Ashley J. Tellis (1999), *The United States and Rising China*, (Washington: RAND Corporation).
- Khetran, Mir Sherbaz (2016), "Economic Connectivity: Pakistan, China, West Asia and Central Asia", *Strategic Studies*, 36(4), s.61-76.
- Kleine-Ahlbrandt, Stephanie ve Andrew Small (2008), "China's New Dictatorship Diplomacy", *Foreign Affairs*, 87(1), s.38-56.
- Kuo, I-chieh, ve Huangi Weihao (2021), "Does title or content matter? Examining China's partnerships with text classification", Wei, Weixiao (der.), *China's Contemporary Image and Rhetoric Practice*, (New York: Routledge), s.4-29.
- Lin, Bonny, Brian Hart, Matthew P.Funaiolo ve Samantha Lu (2022), "China's 20th Party Congress Report: Doubling Down in the Face of External Threats", CSIS, <https://www.csis.org/analysis/chinas-20th-party-congress-report-doubling-down-face-external-threats> (20.10.2022).
- Lissner, Rebecca Friedman (2018), "What is Grand Strategy? Sweeping a conceptual Minefield", *Texas National Security Review*, 2(1), s.53-73.
- Lobell, Steven E. (2003), *The Challenge of Hegemony Grand Strategy, Trade, and Domestic Politics*, (Michigan: University of Michigan Press).
- Luttwak, Edward N. (1984), *The Grand Strategy of the Soviet Union*, (New York: St. Martin's Press).
- Luttwak, Edward N. (2012), *The Rise of China vs. the Logic of Strategy*, (New York: Harvard University Press).
- Martel, William C. (2015), *Grand Strategy in Theory and Practice The Need for an Effective American Foreign Policy*, (New York: Cambridge University Press).

- Mearsheimer, John J. (2010), "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia", *The Chinese Journal of International Politics*, 3, s.381-396.
- Mearsheimer, John J. (2014), "Can China Rise Peacefully", *The National Interest*.
- Milevski, Lukas (2016), *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, (New York: Oxford University Press).
- Miller, Benjamin (2007), *States, Nations, Great Powers*, (Cambridge University Press).
- Mozur, Paul (2018), "Inside China's Dystopian Dreams: A.I., Shame and Lots of cameras", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/07/08/business/china-surveillance-technology.html> (20.05.2022).
- Murray, Williamson (2011), "Thought on Grand Strategy", Murray, Williamson, Richard Hart Sinnreich, ve James Lacey (der.), *The Shaping of Grand Strategy Policy, Diplomacy, and War*, (New York: Cambridge University Press), s.1-33.
- Ng, Teddy (2014), "Xi calls for Asian people to uphold Asia's security' as he aims to sideline US", *South China Morning Post*.
- Ningthoujam, Alvite (2021), "The Middle East: An Emerging Market for Chinese Arms Exports", *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2021/06/the-middle-east-an-emerging-market-for-chinese-arms-exports/> (20.05.2022).
- Oki, Seima (2022), "China increasing arms exports to Middle East and Eastern Europe", *AsiaNews*, <https://asianews.network/china-increasing-arms-exports-to-middle-east-and-eastern-europe/> (20.08.2022).
- Olimat, Muhamad S. (2013), *China and the Middle East: From Silk Road to Arab Spring*, (New York: Routledge).
- Öterbülül, Selim (2021), "Rebranding China's Global Role: Xi Jinping at the World Economic Forum", <https://e-ir.info/2021/02/20/rebranding-chinas-global-role-xi-jinping-at-the-world-economic-forum> (20.10.2022).
- Page, Jeremy (2019), "China builds first overseas military outpost", *The Wall Street Journal*.
- Pan Honghui (2016), "Prospects for Sino-Turkish Relations Unlikely Partnership or Uncertain complex?", *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2(1), s.101-117.
- Panda, Ankit, (2017), "Qatar Parades New Chinese Short-Range Ballistic Missile System", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2017/12/qatar-parades-new-chinese-short-range-ballistic-missile-system> (20.05.2022).
- Posen, Barry (1984), *The Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany Between the World Wars*, (New York: Cornell University Press).
- Ramani, Samuel (2017), "China's Growing Security Relationship with Qatar", *The Diplomat*.

- Reuters (2010), «China mounts air exercise with Turkey, US says», <https://www.reuters.com/article/us-china-turkey-usa-idUSTRE6975HC20101008> (20.08.2022).
- Reuters (2015), «Turkey confirms cancellation of \$3.4 billion missile defence project awarded to China», <https://www.reuters.com/article/us-turkey-china-missile-idUSKCN0T61OV20151118> (20.08.2022).
- Rózsa, Erzsébet N. (2020), *Deciphering China in the Middle East*, (EU Institute for Security Studies).
- Segev, Hiddai ve Ofek Reimer (2019), “Not a Flood, but a Rising Current: Chinese Weapons Sales to the Middle East”, Assaf Orion and Galia Lavi (ed.), *Israel-China Relations: Opportunities and Challenges*. (TelAviv: Institute for National Security Studies), s.79-100.
- Shaif, Rawan ve Jack Watling (2018), “How the UAE’s Chinese-Made Drone is Changing the War in Yemen,” *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2018/04/27/drone-wars-how-the-uaes-chinese-made-drone-is-changing-the-war-in-yemen/> (20.05.2022).
- Silove, Nina (2017), “Beyond the Buzzword: The Three Meanings of ‘Grand Strategy’”, *Security Studies*, 27(1), s.27-57.
- Singh, Michael (2016), “Chinese Policy in the Middle East in the Wake of the Arab Uprisings”, Horesh, Niv (der.), *Toward Well-Oiled Relations? China’s Presence in the Middle East Following the Arab Spring*, (New York: Routledge), s.162-179.
- Singleton, Craig (2021), “Beijing eyes new military bases across the Indo-Pacific”, *Foreign Policy*.
- Sinnreich, Richard Hart (2011), “Patterns of grand strategy”, Williamson Murray, Richard Hart Sinnreich, ve James Lacey (der.), *The Shaping of Grand Strategy Policy, Diplomacy, and War*, (New York: Cambridge University Press), s.254-270.
- Stanzel, Angela, Nadège Rolland, Jabin Jacob ve Melanie Hart (2017), *Grand Designs: Does China have a ‘Grand Strategy’*, (The European Council on Foreign Relations).
- Strüver, Georg (2017), “China’s Partnership Diplomacy: International Alignment Based on Interests or Ideology”, *The Chinese Journal of International Politics*, 10(1), s.31-65.
- Sun, Degang (2021), “China's partnership diplomacy in the Middle East”, Johnathan Fulton (der.), *Routledge Handbook on China-Middle East Relations*, (New York: Routledge), s.299-311.
- Sun, Degang (2015), *China’s Soft Military presence in the Middle East*, Middle East Institute.
- Swaine, Michael D. ve Ashley J. Tellis (2000), *Interpreting China’s Grand Strategy: Past, Present and Future*, (Washington: RAND Corporation).

- The Guardian (2021), «Work on ‘Chinese military base’ in UAE abandoned after US intervenes», <https://www.theguardian.com/world/2021/nov/19/chinese-military-base-uae-construction-abandoned-us-intelligence-report> (20.04.2022)
- Tseng, Sherry (2019), «Big Brother in China and the UAE: Surveillance tech’s threat to U.S. national security», *Penn Law*. <https://www.law.upenn.edu/live/news/9345-big-brother-in-china-and-the-uae-surveillance> (20.04.2022).
- United Nations Peacekeeping 2021 Troop and Police contributions (2022). <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors> (20 Nisan 2022).
- Vohra, Anchal (2022), “Xi Jinping has transformed China’s Middle East policy”, *Foreign Policy*.
- Wang, Jianwei (2016), “Xi Jinping’s ‘Major Country Diplomacy’: A Paradigm Shift?”, *Journal of Contemporary China*, 28(115), s.15-30.
- «Wang Yi Attends the Second Middle East Security Forum», (2022), Çin Dışişleri Bakanlığı, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/activities_663312/202209/t20220923_10770221.html (28.09.2022).
- «Wang Yi China Will Uphold ‘Four Supports’ for Arab States», (2014), Çin Dışişleri Bakanlığı, https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt_665385/zyjh_665391/201401/t20140106_678110 (15.02.2022).
- Wezeman Pieter D., Alexandra Kuimova ve Siemon T. Wezeman (2021), *Trends in International Arms Transfers, 2020*, (Stockholm:SIPRI).
- Wezeman Pieter D., Alexandra Kuimova ve Siemon T. Wezeman (2022), *Trends in International Arms Transfers, 2021*, (Stockholm:SIPRI).
- White Paper on China’s Arab Policy Paper (2016), (Pekin: Information Office of the State Council The People’s Republic of China).
- White Paper on China’s National Defense in the New Era (2019), (Pekin: Information Office of the State Council The People’s Republic of China).
- Xinhua (2014a), «China dispatches escort fleet to Somali waters», <http://english.cri.cn/12394/2014/12/02/191s854861.htm> (20.04.2022).
- Xinhua (2014b), «Wang Yi’s Speech on China’s Diplomacy in 2014», http://english.www.gov.cn/state_council/ministries/2014/12/26/content_281475029808332.htm (20.04.2022).
- Yu, Li (2015), “China’s strategic partnership with Latin America: a fulcrum in China’s rise”, *International Affairs*, 91(5), s.1047-1068.
- Zambelis, Chris (2011), “Sino-Turkish Strategic Partnership: Implications of Anatolian Eagle 2010”, *China Brief*, 11(1).
- Zheng, Bijian (2005), “China’s ‘Peaceful Rise’ to Great-Power Status”, *Foreign Affairs*, 84(5), s.18-24.